

Ігор Черніков

ШЛЯХОМ НАБУТТЯ ЗРІЛОСТІ ТА ПОДАЛЬШОГО ТВОРЧОГО ЗРОСТАННЯ. ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД:

Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки
Міжвідомчий збірник наукових праць
Відповідальний редактор С. В. Віднянський
Київ: Інститут історії України НАН України
Випуски 14–17, 2005–2008

Добігає вже майже друге десятиліття функціонування у незалежній Україні поки що єдиного періодичного видання-щорічника з проблематики всесвітньої історії та міжнародних відносин, що охоплює величезний період — від «сивої давнини» (див., наприклад, статтю про реформи Солона в Афінах VI ст. до н.е., Вип. 16) аж до наших днів*.

Завдяки своєму неодмінному відповідальному редакторові Степану Васильовичу Віднянському, доктору історичних наук, професору, заслуженому діячу науки і техніки, керівнику відділу, збірник можна сказати завоював своє місце «під сонцем», а кожний його випуск без перебільшення демонструє самоутвердження, зрілість та подальше невпинне творче зростання.

Автор цих рядків отримав своєрідну естафету від вельмишановної колеги кандидата історичних наук, доцента Галини Докашенко, яка досконально проаналізувала перші тринадцять випусків щорічника.

Увазі читача пропонується огляд 14-го–17-го випусків збірника у хронологічній послідовності їх видання.

Вип. 14. (К., 2005). Кількість публікацій — 28; число авторів — 30. Обсяг — 28, 49 обл. вид. арк. Видання розпочинається з традиційного «Слова про вченого», присвяченого доктору історичних наук, професору, заслуженому діячу науки і техніки, завідувачу кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського Національного університету (КНУ) імені Тараса Шевченка — Борису Михайловичу Гончару в зв'язку з його 60-річчям. Колективним автором «Слова» стали: редколегія і авторський колектив збірника «Міжнародні зв'язки України» (Вип. 14), члени кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ (с. 11–19).

Шлях Б. М. Гончара в науку був типовий для українського юнака тих часів. Народившись 1 березня 1945 р. на Черкащині у селянській родині, він після закінчення середньої школи працював робітником на цукровому заводі. А далі навчання на історичному ф-ті Київського держуніверси-

---

* Періодичне видання під назвою «Дослідження світової політики», яке виходить в Інституті світової економіки і міжнародних відносин НАНУ, стосується виключно сучасної тематики.

тету, ім. Т. Г. Шевченка здобуття кваліфікації історика-міжнародника, вступ та закінчення у 1970–72 рр. аспірантури (науковий керівник д.і.н., проф. В. Я. Тарасенко). Захист Б. М. Гончаром (1974) кандидатської дисертації на тему «Середземноморська політика США в 1968–74 рр.», а в 1994 р. і докторської — «Фактор регіональних конфліктів у процесі формування та реалізації політики США щодо СРСР у 70–80-ті роки», присвоєння йому вже наступного року (1995) звання професора, а в 2004 р. — почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки України» — все це переконливо свідчило про широке визнання нашого ювіляра відомим ученим — американістом, й дбайливим вихователем багатьох нових кадрів дослідників. Він є автором близько 100 наукових і навчально-методичних праць, понад сотні публікацій в «Українській дипломатичній енциклопедії» (К., 2004), (с. 15). А його лекційні курси — «це творча лабораторія, де молоді історики... — гаряче дебатують і сперечаються. І над усім цим панує доброзичлива, творча атмосфера наукового пошуку та мудрої повчальності». (с. 14). На с. 11 помічена неточність. Василь Якимович Тарасенко (у тексті його ініціали чомусь названі «В.А.») не був і не міг бути «надзвичайним і повноважним послом 2-го рангу», як це сказано у статті, оскільки такого дипломатичного звання не існує у природі. У дійсності він мав звання Надзвичайного й Повноважного Посланника 2-го класу.

Скрупульозно аналізуючи результати переговорів лідерів СРСР, США та Великої Британії — Й. Сталіна, Ф. Рузвельта і У. Черчілля на Ялтинській міжнародній конференції (лютий 1945 р.), що визначила майже на півстоліття вперед повоєнне протистояння у Європі, С. В. Віднянський у глибоко аргументованій статті «Ялта 1945: погляд на значення та уроки Кримської конференції з нагоди її 60-річчя» (с. 20–28) приходить до єдино оптимальних висновків відносно ролі цього міжнародного форуму власне для України. 1. В ході Ялтинської конференції для України з'явилась надія на остаточне узгодження лінії радянсько-польського кордону с самими поляками після утворення тимчасового уряду Польщі: Україна отримала державні кордони, визнані світовою спільнотою. 2. Ялтинська конференція відкрила для УРСР можливість широкого виходу на міжнародну арену й зробити свій внесок у народження ООН... 3. Незалежність для України в 1991 р. стала наслідком радикального перегляду Ялтинського устрою повоєнної Європи... 4. Національні інтереси надійно захищені за умов їхнього доповнення інтересами світового співтовариства. Незалежна Україна проводить саме такий курс в ООН і надалі повинна його активізувати». Автор публікації підкреслює: «Незважаючи на всі сучасні тенденції до розмивання державних кордонів, відмови від національного суверенітету на користь наднаціональних органів влади, слід завжди мати на увазі прагматичну складову цих процесів, тобто чітко бачити, де і за яких обставин доречніше користуватись національними владними інструментами, а коли надавати пріоритети наднаціональному регулюванню». (с. 28).

Добре враження справляє студія **В. Підручного** «Причини та політичні наслідки виходу України на міжнародну арену наприкінці Другої світової війни». (с. 29–43). Вивчивши необхідні документи та літературу автор показує, яка часом гостра дипломатична боротьба передувала розв'язанню такої найважливішої проблеми, як вихід України на міжнародну арену. Саме величезні людські жертви й матеріальні втрати, що зазнав український народ внаслідок Другої світової війни, його вагомий внесок у справу розгрому фашистських загарбників — все це послужило вирішальним фактором, щоб стати повноправним членом-фундатором ООН. Цілком справедливим є такий висновок у публікації: «... з точки зору нашого сьогодення потрібно підкреслити, що проблему соборності, якої прагнуло не одне покоління борців — патріотів України, було вирішено лише в складі радянської держави та саме наприкінці Другої світової війни». (с. 41). Є зауваження: На с. 40 секретарем делегації УРСР на міжнародній конференції в Сан-Франциско наприкінці квітня 1945 р. названий «**О. Д. Войда**». У дійсності їм був Олексій Дорофійович **Война**. Переплутано (по-батькові) тодішнього ректора Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка Володимира Гавриловича Бондарчука. У тексті він названий «**В. І. Бондарчук**» (с. 40). А чому не називаються у тексті імена та посади іноземних дипломатів та державних діячів? Так, згадується (с. 34) «**Керр**», а це — Посол Великої Британії в СРСР Арчибальд Кларк Керр. На с. 39 дається перелік прізвищ: «**Стеттінус**, **Іден**, **Сун...**» А це держсекретар США **Едвард Стеттінус**, (правильне написання), англійський міністр закордонних справ **Антоні Іден**, Голова виконавчого юаня (уряду) і міністр закордонних справ Китаю **Сун Цзи-вень**. Авторіві слід безперечно ознайомитись з такими працями: **М. К. Головка**. «Вклад Радянської України в боротьбу волелюбних народів за мир і загальну безпеку» К., 1957.— 35 с.; **П. Удовиченко**. «Українська РСР в ООН» // «Радянське право». К., 1966. — № 3, с. 8–12; **Л. О. Лещенко**. «Україна на міжнародній арені (1945 — 1949)». К., 1969, 288 с.

М. Бур'ян і **В. Вербовський** у невеликій за обсягом публікації «Британсько-вірменські організації у 1878 — 1923 рр.» (с. 199–209), залучивши рідкісні матеріали, стенограми засідань британського парламенту «**Nansard**», документи дипломатичних архівів Російської імперії, присвятили своє дослідження майже невідомій сторінці в історії Західної Вірменії, яка довгі роки становила частину Османської Туреччини та й тепер залишається у складі Турецької Республіки. У зв'язку з масовими погромами проти вірмен за часів правління султана Абдул Хаміда II та молодотурецького триумвірату Енвера-Талаата-Джемала (1895–97 та 1915 рр.), офіційний Лондон, переслідуючи насамперед свої власні інтереси на Близькому і Середньому Сході, вдався до широкої кампанії утворення різного роду спільних з вірменами організацій таких як, «Друзі Вірменії», «Британський комітет Вірменії» і т. ін). Згодом туди увійшли не тільки діячі культури, науки (наприклад, відомий історик **А. Тойнбі**, навіть представник «**англійської**» (виділено — *І. Ч.*) церкви, а й члени

парламенту та уряду. Проте ситуація кардинально змінилась, коли на Лозаннській мирній конференції: (1922–23 рр.) внаслідок дипломатичних домовленостей, Англія отримала контроль над нафтовим районом Мосулу в обмін на збереження за Туреччиною Західної Вірменії. Зрозуміло, що після цього будь-яке розв'язання Вірменської проблеми для Лондона втратило свою актуальність. У 1925 р. саморозпустився і «Британський комітет Вірменії». Єдине зауваження. На с. 202 слід правильніше сказати: представник не «англійської», а **англіканської** церкви».

Актуальною залишається й нині історія вироблення міжнародних конвенцій про режим Чорноморських проток — Босфору й Дарданелл, про які йдеться у статті **О. Машевського** «Проблема скасування «нейтралізації Чорного моря» і перегляду статусу Чорноморських проток та позиція Великобританії (1870–1871)» (с. 307–324). У праці докладно простежується справді вибухова дипломатична активність провідних європейських держав — Великої Британії, утвореної вже на той час Германської імперії та Австро-Угорщини, в зв'язку з циркулярною депешею російського канцлера О.М. Горчакова про відмову його країни від обмежень, що були накладені на Росію Паризьким трактатом 1856 р. у будівництві укріплень та зростанні військово-морських сил у Чорному морі. Хотілось би побажати авторові в його прагненні проведення «окремого, неупередженого комплексного дослідження політики Великобританії...» (с. 308) суттєво підсилити джерельну базу даної студії за рахунок залучення саме англійських матеріалів.

Вип. 15. (К., 2006). Кількість публікацій — 40; число авторів — 43. Обсяг — 40,1 обл. вид. арк.

В Інституті історії України НАНУ склалася добра традиція відзначати ювілеї своїх співробітників екстракласу підготовкою й публікацією на їх честь різноманітних тематичних збірників.

Даний випуск присвячено відомому українському вченому-славісту, доктору історичних наук, професору, члену-кореспонденту НАНУ, заслуженому діячу науки і техніки України, засновнику та члену редколегії збірника Павлу Степановичу Соханю в зв'язку з його 80-річчям.

Видання відкривається стислим, але насиченим багатьма цікавими фактами нарисом В. Даниленка «Павло Степанович Сохань: Учений і Вчитель» (с. 13–19). Це насамперед розповідь про його обпалену війною юність, постійну пристрасну жагу до знань, нелегкий шлях у науку й цілком закономірне високе утвердження в ній. Загальновизнаний історик-болгарист, ініціатор створення й перший директор Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАНУ з воїстину грандіозними планами підготовки і видання писемних матеріалів з історії й культури нашої Вітчизни у 25 серіях, що охоплюють пам'ятки різних епох, видів, жанрів; вихователь висококваліфікованих наукових кадрів (ним підготовлено майже 50 докторів та кандидатів наук), унікальний працелюб і справжній

трудоголік, безпощадний до свого здоров'я, коли йдеться про збереження історичної спадщини свого народу — такий істинний, як скло, прозорий портрет ювіляра. А учений — тюрколог зі світовим ім'ям академік О. Пріцак (1919–2006), вказуючи на людські якості П. С. Соханя й безпосередньо звертаючись до нього, відзначав: «Ти належиш до раси апостолів нової віри, для яких немає нічого неможливого. Труднощі існують для того, щоб їх перемагати. Хоч Ти вже виховав кілька поколінь спеціалістів, все таки для добра науки потрібне Твоє досвідчене керівництво...» (с. 19).

В статті **С. В. Віднянського** та **В. Павленко** (с. 19–26) — учених, що свого часу працювали під керівництвом ювіляра, читач має можливість ознайомитись із пріоритетом наукових інтересів Павла Степановича. Досить аргументовано підкреслюється, що його справді видатний внесок у становлення й розвиток вітчизняної болгаристики (як за масштабом обраних тем та проблем, так і за хронологією досліджених періодів) є незаперечним. Причому особлива заслуга П. С. Соханя полягає в тому, що переважна більшість його опублікованих наукових праць присвячується виявленню ролі й місця українців у тих чи інших процесах, котрі стосуються Болгарії та її міжнародних відносин.

Наступна розвідка **О. Мавріна** «Діяльність Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського під керівництвом члена-кореспондента НАН України П. С. Соханя (1991–2006 рр.)» (с. 26–33) містить багато цінних відомостей про історію створення й функціонування зазначеного закладу за п'ятнадцять років його існування. І хоча роль Павла Степановича як засновника та першого директора цієї наукової установи подається тут дещо «за кадром», висновок напрашується цілком однозначний: за результатами й досягненнями Інституту, його буквально кожним кроком стоять насамперед феноменальна ініціатива, енергія, котра б'є через край, і воістину титанічна працездатність цього видатного українського вченого.

Багато нового можна дізнатися від публікації **В. Чорнія** «Славістичні дослідження у Львові» (с. 34–42). Відомо, що в його університеті працювали поруч разом з українськими й австрійськими, польськими та чеськими вчені, котрі «досліджували різноманітні проблеми слов'янознавства і мали в цій ділянці вагомні здобутки» (с. 35). Гордістю вітчизняної славистики стали такі українські професори, як Іл. Свенціцький, Я. Головацький, С. Томашівський, К. Студинський, Д. Похилевич та ін. Однак найпомітнішою постаттю у львівській славистиці окресленого періоду був, безумовно, І. Франко. Він розробляв багато проблем, пов'язаних з історією та культурою слов'янських народів, а також взаємин між ними (с. 37).

Дослідження **С. В. Віднянського** «Українсько-словацькі культурні рецепції періоду національно-культурного відродження слов'янських народів середини ХІХ ст.» (с. 43–51), безперечно, заслуговує на особливу увагу не тільки й не стільки своєю актуальністю та злободенністю самого

процесу зазначеного відродження як у ХІХ ст., так і нині, а також тією обставиною, що автор, готуючи статтю, йшов справжньою науковою цілиною.

У праці, котра побудована на рідкісних, майже невідомих джерелах та літературі, підкреслюється, що «умови довготривалого поневолення як словаків, так і українців диктували необхідність тісних міжнаціональних зв'язків близьких за мовою, територією проживання, культурою народів» (с. 43). Біля витоків українсько-словацького духовного єднання та культурного співробітництва, — зазначається у статті, — стояли такі найвидатніші особистості: від України — Т. Шевченко, І. Франко, Я. Головацький, М. Шашкевич, І. Срезневський, О. Бодянський, І. Вагілевич, М. Максимович, О. Духнович та ін., а від Словаччини — Л. Штур, П.-Й. Шафарик, Я. Коллар, М. Годжа, П. Добшинський, С. Реус, С. Халупка, А. Врховський, Я. Краль та ін. (с. 43).

В публікації знайшли відображення різні форми українсько-словацьких культурологічних взаємовідносин. Це й безпосередні контакти під час взаємних подорожей між діячами національного відродження України та Словаччини, їх творчий взаємообмін із допомогою листування, публікацій статей, перекладів рецензій. Цілком закономірний і висновок автора: «Багатогранна діяльність провідних діячів національно-відродженського руху середини ХІХ ст. заклала міцний фундамент українсько-словацьких культурних взаємин та співробітництва двох сусідніх слов'янських народів, що сьогодні в умовах державної незалежності України і Словаччини набувають нового, якісно глибшого змісту й стратегічного характеру» (с. 51).

Тематична спорідненість статей **Л. Зашкільняка** «Українсько-польські стосунки ХХ століття в історичній свідомості українців та поляків» (с. 52–61) і **В. Клока** «Польське населення Східної Галичини та українсько-польська війна 1918–1919 рр.» (с. 61–71) дає можливість якоюсь мірою комплексно розглядати певні сюжети зазначених публікацій, побудованих переважно на новітніх джерелах та літературі.

Чітко простежується, наприклад, чого коштували обом народам стереотипи протистояння, котрі знайшли конкретне відображення у кривавих листопадових боях 1918 р. у Львові (с. 65–67). Безперечно заслуговує на увагу висновок (с. 55) про те, що «орієнтація на нацистську Німеччину виявилася великою стратегічною помилкою українських націоналістів, яка невдовзі скомпрометувала їх в очах світової громадськості і поставила в умови ізоляції на міжнародній арені».

Маловідомі факти про науково-педагогічну діяльність у Болгарії ряду вихідців з України повідомляє в своїй цікавій публікації **В. Павленко** (с. 71–80). Не можна не погодитись з її висновком: «Болгарія отримала спеціалістів високої кваліфікації. Вони поповнили когорту болгарських освітян і науковців й сприяли розвитку болгарської освіти і науки» (с. 79). На с. 74 до речі припущено друкарський огріх. Письменника Достоевського звали Федором Михайловичем.

Останнім часом істотно зріс інтерес до тих політичних та державних діячів Східної Європи, називати імена яких недавно було під суворою забороною цензури. До таких діячів належить, видатний поляк Л. Василевський (1870 – 1936), котрому присвятила статтю **Ю. Вялова** (с. 80–92). Народившись у Санкт-Петербурзі в родині польських емігрантів, він деякий час вчився в Львівському університеті й мав можливість спілкуватися з І. Франком і М. Павликом у середині 90-х рр. XIX ст., згодом перебував у Швейцарії, де співробітничав з цюріхською секцією Закордонної спілки Польської соціалістичної партії (ППС), коли й відбувся його офіційний вступ до її лав. Після відновлення незалежності Польщі (листопад 1918 р.) Л. Василевський брав діяльну участь у розбудові держави як міністр закордонних справ, член польської делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр., у переговорах з метою підготовки Ризького мирного договору 1921 р. У 1920-і – 1930-і рр. він працював на ниві науки і педагогіки. Він був батьком широко відомої письменниці Ванди Василевської (1905–1964) та майже невідомої дочки – Галини (1900–1961), яка в роки Другої світової війни перебувала у німецькому концтаборі, а після звільнення жила в Англії, там і похована.

Під кутом зору ознайомлення читача з видатними українцями слід розглядати представлені у збірнику розвідки **М. Кріля** «Іван Брик і його слов'янознавчі студії» (с. 92–106) та **І. Каневської** «Ольгерд Іполит Бочковський (1885 – 1939) – український політичний діяч, дипломат, учений» (с. 106–114).

Великий професійний і пізнавальний інтерес викликає публікація **В. Калінчик** «До питання конституційного творення в другій Речі Посполитій в 1919 – 1921 рр.» (с. 114–122). На основі залучення різноманітних матеріалів простежується досить складний шлях державотворення у Польщі після півторастолітньої втрати нею незалежності.

Новий підхід, так само як і нове бачення питання про утворення Словацької держави в 1939 р., демонструє у глибоко аргументованій студії (с. 122–138) **І. Боровець**. Наведений автором спектр досить складних міжнародних та міждержавних відносин Чехословаччини кінця 1938 – початку 1939 рр. дозволяє зробити такий висновок: не применшуючи ні в якому разі роль і значення зовнішньополітичного фактора, (всезростаюче прагнення гітлерівської Німеччини примусити словаків будь що скористатися своїм правом на самовизначення, щоб отримати слухняного союзника), однозначно слід вважати визначальним тільки чинник внутрішній.

Про створення й українетривалу діяльність (усього два роки: 1956–57 рр.) Українського суспільно-культурного товариства у Польщі, пов'язану з відчутними труднощами, розповідається у докладній статті **О. Антипової** (с. 138–150).

Міжнародним відносинам у стародавній час, а саме політиці королівства Угорщини щодо Південно-Західної Русі в першій половині XIII ст. присвячено фундаментальну студію **О. Головка** (с. 151–169).

О. Пилипенко підготував цікаву за змістом із використанням численних наочних матеріалів (таблиць) розвідку на тему «Україна у зовнішній торгівлі Росії з балканськими країнами у другій половині XIX — на початку XX ст.» (с. 169–184). Наведені факти переконливо свідчать, що з чорноморських й азовських портів України — таких, як Одеса, Миколаїв, Херсон, Маріуполь, Генічеськ — у зазначений період стабільно зростав експорт на Балкани різноманітних товарів: борошна, риби, цукру, солі, деяких видів тканин, кам'яного вугілля, нафти (с. 171, 176–181). В плані побажань хотілося б, щоб автор користувався не тільки зазначеними відомими виданнями Інституту історії України (с. 184), а й залучив до дослідження державні архіви Одеської, Миколаївської та Херсонської областей (відповідно фонди 230, 414, 14, 207), такі майже невідомі нині видання, як «Исторический очерк столетнего существования города Николаева при устье Ингула (1790 до 1890)», Николаев, 1890, матеріали з унікального періодичного видання «Морской сборник», котрий видавався і видається щомісячно з 1848 р. в Санкт-Петербурзі, а з 1918 р. — у Москві.

Оригінальність в обранні теми «Діяльність місцевих органів влади Приазов'я та благодійність греків в галузі освіти (XIX — початок XX ст.)» характеризує статтю, автором якої є **Н. Терентьева** (с. 184–204). У публікації докладно розповідається про історію виникнення грецької діаспори в Приазов'ї, її становлення та облаштування, успіхи в організації освіти й навчанні, медичного обслуговування. Завдяки такому унікальному феномену, як благодійність, «впевнено можна стверджувати, — підкреслюється у тексті, — що в кінці XIX — поч. XX ст. у розвитку освіти, медицини, процесі національно-культурного відродження греків Приазов'я значне місце займали добродійні організації. Саме вони... виконували роль «каталізатора» у заснуванні початкових або середніх закладів освіти, національних грецьких шкіл, розвивали мережу медичних пунктів та лікарень на території Катеринославської губернії, забезпечували притулки для старих, бідних і сиріт» (с. 200). Єдине, з чим не можна погодитися з авторкою, так це те, що Російська Академія наук названа «імперською» (с. 194) замість «імператорською».

У студії **О. Кураєва** «Нові акценти політики Центральних держав щодо Українських земель після літнього наступу 1915 р.» (с. 204–214) простежується активізація підготовки різного роду проектів, котрі народжувались у військово-дипломатичних колах Берліна й Відня, щодо реалізації надання політичних та економічних прав населенню окупованих українських територій.

П. Гай-Нижник у розвідці «Німецько-австрійський аванс для УНР: грошова позика, яка так і залишилась проектом» (с. 214–225), побудованій винятково на архівних матеріалах, торкається, без усякого сумніву, невідомого широкому загалу вкрай важливого епізоду з історії діяльності уряду щойно утвореної УНР у фінансово-економічній галузі. Йдеться про

можливе отримання в обстановці тодішнього занепаду та руїни народного господарства України від Центральних держав (Німеччини й Австро-Угорщини) досить невеликого за розміром у 25 млн. крб. грошового авансу чи позики для ліквідації багатомісячної заборгованості з метою виплати заробітної платні деяким категоріям службовців, насамперед залізничникам. Проте умови надання авансу чи позики, були розцінені офіційним Києвом як «неприховане втручання в українські внутрішні справи» (с. 221–223).

Практично також йде науковою цілиною **Я. Попенко**, коли в статті «Велика Британія у зовнішній політиці Директорії УНР у 1919–1921 рр.» (с. 225–244) малює невтішну картину безуспішних спроб вітчизняних дипломатів досягти офіційного визнання незалежності України з боку «туманного Альбіону».

Студія **І. Матяш** «Симон Петлюра: п'ять місяців у Будапешті» (с. 244–256) присвячена, за словами авторки, «одній із найяскравіших і водночас найсуперечливіших постатей української історії» (с. 244). Йдеться про його перебування в цьому місті (січень-травень 1924 р.) перед тим, як остаточно визначилося місце постійної політичної еміграції — Париж.

Дещо пристрасно-емоційний характер, водночас підкріплений рідкісними архівними джерелами і документальними виданнями, притаманний розвідці «Українське питання в британській політиці та громадській думці у першій третині ХХ ст.», автором котрої є **С. Кот** (с. 256–274). З пропонованого тексту читач дізнається, до яких тільки «залізобетонних» аргументів не вдавалися справжні аси української дипломатії — О. Шульгин й А. Марголін щоб, нарешті, переконати лідерів Антанти визнати право українського народу на державну незалежність (с. 261–263).

Можна тільки дивуватись, якою активною й цілеспрямованою була діяльність української політичної еміграції безпосередньо після Другої світової війни, про що сповіщає **Ю. Недужко** у статті «Інформаційна діяльність державного Центру УНР в екзилі наприкінці 40-х — на початку 50-х років ХХ ст.» (с. 274–281).

У рубриці «Європейський Союз та Україна» слід, безперечно, вітати філософсько-історичний нарис **О. Горенка** «Соціальний європеїзм як потреба нового етапу української історії» (с. 282–300). Аналізуючи загальну державну стратегію Плану дій при вступі України до ЄС, автор робить наголос саме на соціальному аспекті ринкової економіки в рамках модернізованої стратегії європейської інтеграції (с. 294).

Першорядні проблеми розглядаються у студії **Т. Антонченко** «Європейський Союз: перспективи для України в сфері політики зайнятості» (с. 301–309). Авторка однозначно переконана, що головними завданнями у цій сфері в рамках ЄС залишаються глибокі перетворення з метою пристосування економік сучасних європейських країн до об'єктивних зрушень, викликаних процесом глобалізації.

Цікавою і насиченою багатьма корисними фактами й даними є публікація **І. Студеннікова** «Транскордонне співробітництво та його роль в процесі європейської інтеграції України» (с. 309–322).

Є. Кіш — авторка статті (с. 322–333), мета дослідження котрої, за її визначенням, є «розкриття сутності зміни характеру кордону між Україною та ЄС в контексті новітнього розширення Євросоюзу» (с. 323). Зміст публікації в основному також підпорядкований реалізації цього завдання. Однак дослідниці властива, на наш погляд, принаймні у даній студії, деяка схильність до різного роду стилістичних ускладнень, формування величезних за розміром без будь-яких пояснень речень, абзаців тощо. А яка велика та водночас сумнівно виправдана присутність у тексті малознайомих іноземних слів — таких, як «лімологія» (с. 323), «реадмісія» (с. 326), «лінеарний» (с. 328, 331) «фронтір» (с. 328), «метакультурні» (с. 329), «Універсум» (с. 330) і т. ін.

Невелика за обсягом (с. 334–339) та водночас високопрофесійна за своєю сутністю та джерельною базою розвідка з всесвітньої історії, що належить **М. Бур'яну** й **О. Гуцолу** «Фолклендські острови у зовнішній політиці Великої Британії (40–70-ті рр. XVIII ст.)» допомагає добре зрозуміти історію порівняно недавнього англо-аргентинського конфлікту 1982 р. та триваюче й сьогодні вогнище міжнародної напруженості у цьому регіоні земної кулі.

В єдиній сходознавчій публікації даного збірника «Турецько-єгипетська криза 1839–1841 рр. та послаблення французького впливу в Єгипті» **Р. Харковський** (с. 340–347) на основі солідного кола архівних джерел і спеціальної літератури з близькосхідних питань докладно розглянув складні дипломатичні етапи зазначеної кризи, у виникнення й розвиток котрої були втягнуті, крім Франції, такі європейські держави як Англія, Пруссія, Австрія та Росія. З числа побажань авторів хотілося б висловити такі: перемоги єгипетського правителя Мухаммеда Алі над турецькими регулярними військами, його зростаючий міжнародний авторитет прискорили прийняття рішення новим султаном Абдул-Меджидом (роки правління 1839–1861), щодо проведення широкомасштабних реформ під назвою «танзимат», тобто перетворення.

Відносно Лондонської конвенції від 13 липня 1841 р. між Англією, Австрією, Пруссією, Росією, Францією, з одного боку, й османською Туреччиною, — з іншого — бажано було б, щоб автор зробив наголос на те, що ця міжнародна угода — стала фактично першою про режим Чорноморських проток — Босфора і Дарданелл (головна умова останнього — закриття проток для всіх іноземних військових суден).

Слід всіляко вітати новий прогресуючий напрямок вітчизняної історичної науки — українську італістику, котра представлена у збірнику статтями: **І. Срібняка** «Державотворча діяльність монархів Савойської династії в Італії (1821–1870 рр.)» (с. 348–361) та **М. Варварцева** «Італійські зодчі у Північному Причорномор'ї в XIX — на початку XX ст.»

(с. 421–432)». І. Срібняк безперечно демонструє нове бачення складних питань боротьби за італійське Рисорджименто, висувуючи на перший план сповнену патріотизму й дипломатичного хисту діяльність таких італійських (савойських) монархів, як Віктор-Еммануїл I, Карл Альберт, Віктор-Еммануїл II, а також прем'єр-міністра П'ємонтю Кавура. (с. 359). Єдине, що хотілося б побажати авторіві, обов'язково знайти і використати джерела й літературу італійською мовою.

Що ж до студії **М. Варварцева**, то вона буквально вражає читача своєю скрупульозністю та вичерпністю у висвітленні добрих, можна сказати, подвижницьких, справ цілої плеяди знаменитих, хоча й забутих, італійських «маестро», котрі споруджували шедеври архітектури в Одесі, містах Криму у період їх становлення.

Майже зовсім не розробленій тематиці «Міжнародний кооперативний альянс: динаміка розвитку (кінець XIX – друга половина XX ст.)» присвячено аргументовану розвідку **В. Карана** (с. 361–370).

Публікація **А. Мартинова** «Історичні аспекти розвитку партії зелених (ФРН) (80-ті роки XX – початок XXI ст.)», (с. 371–386) що підготовлене на актуальну, злободенну тему з використанням найновіших німецьких джерел, проливає світло на досить відчутний аспект політичного протистояння у сьгоднішній Німеччині. Стаття, безперечно, повчальна з точки зору використання певного досвіду Партії зелених ФРН й для аналогічної української політичної партії.

Слід безперечно прислухатись до рекомендації українського політолога-германіста **В. Химинця** в його статті «Німецько-російські відносини: історичні уроки для України (1998–2005 рр.)» (с. 387–399).

Становить безперечний інтерес публікація **В. Ададунова** «Між політикою та наукою: наполеонівський публіцист Шарль-Луї Лезюр і його «Історія козаків» (с. 400–414). Автор підкреслює: «Свою «Історію козаків» Ш.-Л. Лезюр писав таким чином, «якби сам був народжений на берегах Дону чи Борисфену», тобто із очевидною симпатією щодо предмету свого дослідження» (с. 406). Чи не найголовнішим достоїнством козаків, вважав цей французький історик, є те, що вони «не терплять неволі» (с. 407). Звертає увагу і така характеристика козаків, що вони «наділені природним духом, світоглядом, вправністю та здатністю до тілесних вправ...» (с. 409). Запорозьких козаків французький автор розглядав як «різновид військового ордену нації, якої вони в дійсності становили силу й еліту» (с. 410).

Безумовно, стане в пригоді для молодшої генерації вітчизняних істориків стаття **О. Ковальчук** «Джерельна база української історіографії кінця XVIII – першої половини XIX ст.» (с. 415–420).

Заслуговує на безперечне схвалення й подальшу розробку проблематики публікації **О. Іваненко** «Українська тема у французькій публіцистиці, мемуарній та художній літературі першої половини XIX ст.» (с. 433–446) тим більше, що авторка залучила до свого дослідження різноманітні джерела і літературу.

Про характеристику рідкісних матеріалів в архівах України, присвячених маловідомому слов'янському етносу сербів-лужичан у Німеччині, їх участь в європейському національно-революційному русі 1848–49 рр. йдеться у солідно аргументованій розвідці **Є. Бевзюка** та **С. Туряниці** (с. 446–452).

Глибокий аналіз у статті **Н. Кривець** «Українсько-німецькі відносини у 1918–1933 рр.: історіографія проблеми». (с. 452–465) багатьох видань, що стосуються українсько-німецьких відносин у період новітньої історії, цілком доречно дозволяють сказати також і про відчутні досягнення української сучасної германістики, засновниками котрої по праву вважаються професори **І. М. Кулинич** та **В. Н. Гулевич**.

Цілком доречним та виправданим стало включення у склад публікацій збірника рецензії **О. Черевко** на навчальний посібник Газіна В. П. і Копилова С. А. «Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 рр.)» — К.: Либідь, 2004, 624 с. (с. 465–468). Проте є зауваження. До списку загальноновизнаних політичних і громадських діячів — лідерів у ХХ ст. (с. 467) цілком заслуговує бути включеним також президент США (1933 — 1945) **Ф. Д. Рузвельт**.

Вун. 16. (К., 2007). Кількість публікацій — 35, число авторів — 38; Обсяг — 28.7 обл. вид. арк.

Розпочинається це видання з нарису про творчий шлях відомого українського вченого, еллініста, завідувача Центру українсько-грецьких досліджень Інституту історії України НАНУ, кандидата історичних наук **Наталії Олексіївни Терентьєвої**, яка у травні 2007 р. відзначила свій ювілей. Автор «Слова про вченого» — **Н. Бацак** (с. 11–15).

Наша ювілярка — уродженка Ленінграду (нині — Санкт-Петербург). З юних років, виявляючи хист до іноземних мов після переїзду до Києва, поступила на філологічний факультет Київського держуніверситету імені Т. Г. Шевченка. Закінчивши цей престижний заклад, вона буквально поринула у роботу перекладачем. Побувала мало не в усіх європейських та азійських країнах (с. 11). Знаковим для **Н. О. Терентьєвої** безперечно став 1981 рік, коли вона почала працювати в Інституті історії АН УРСР у секторі міжнародних зв'язків України під керівництвом проф. **П. С. Соханя**, обравши для себе проблематику дослідження українсько-грецьких політичних, економічних й культурних зв'язків. У 1988 р. **Наталія Олексіївна** успішно захистила кандидатську дисертацію, результатом якої незабаром стала її перша монографія «Греко-радянські взаємини: економіка, наука, культура. 1924–1991». К., 1993. У подальшому її творчим доробком з'явилися такі фундаментальні праці, як «Греки в Україні: економічна та культурно-просвітительська діяльність. XVII–XX ст. (1999 р.)» і «Україна-Греція: штрихи до портрету економічного співробітництва» (1998 р. у спів-авторстві). Вважаючою є її цілеспрямована та плідна діяльність, не тільки як учасника, а й організатора багатьох міжнародних наукових форумів в Україні, Греції, Росії, Італії, Німеччині, Польщі, Словенії. І не випадково, що вона як вчений — балканіст була обрана віце-президентом Україн-

ського Національного комітету з вивчення історії країн Південно-Східної Європи. Наскільки відповідальна та насичена різноманітними науково-організаційними справами є ця посада добре відома авторові цих рядків. Адже йому довелося свого часу в рамках Міжнародної Асоціації з вивчення Південно-Східної Європи — «Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen» (A ESEE) зі штаб-квартирою у Бухаресті (Румунія) брати участь у симпозіумі «Стамбул, як центр культур балканських, східних, середземноморських і слов'янських народів» (Стамбул, Туреччина, жовтень 1973 р.), на IV конгресі AIESEE (Анкара, Туреччина, серпень 1979).

Нині Н. О. Терентьєва вже понад 15 років очолює Центр досліджень українсько-грецьких відносин Інституту, (спочатку він називався Кабінетом) творчі контакти якого — надзвичайно інтенсивні. Наприклад, з Інститутом Балканських досліджень (Салоніки, Греція), Університетом ім. І.Каподістрії (Афіни), Благодійним фондом Олександра Онасіса, Міністерствами національної економіки та освіти і релігії Греції, Національним історичним музеєм Греції, Грецьким Архівом Історико-етнографічного товариства (Афіни). Побажаймо ж вельмишановній Наталії Олексіївні міцного здоров'я й нових творчих звершень на ниві української елліністики.

Тут доречно згадати, що грецька тематика часто-густо входила до планів науково-дослідної діяльності Комісії для вивчення історії Близького Сходу Всеукраїнської Академії наук (1930–1933 рр.) під керівництвом Агатангела Кримського (1871–1942). До цієї тематики виявляла жвавий інтерес також Всеукраїнська наукова Асоціація сходознавства (1926–1931) у Харкові, одним з організаторів якої був Андрій Ковалівський (1895–1969). Активно працювала і грецька секція при Київському Будинку народів Сходу (середина 20-х рр. XX ст.)¹.

Автора цих рядків тюрколога природньо не могла не зацікавити вміщена у цьому випуску студія **С. Руликівського** «Культурно-освітнє співробітництво між Україною та Туреччиною в 1991–2006 рр.» (с. 171–178). На основі залучених різноманітних документальних джерел (у тому числі матеріалів, наприклад Київської міськдержадміністрації Святошинського районного відділу освіти м. Києва — автор розгортає вражаючу панораму досить жвавих взаємин обох держав у сфері культури, освіти та науки протягом першого п'ятнадцятиріччя після проголошення незалежності України.

Угоди про двосторонні зв'язки, в тому числі і в галузі науки, укладені разом з Договором про дружбу і співробітництво між Україною та Туреччиною від 4 травня 1992 р.; підписана у Стамбулі (6 березня 1993 р.) Чорноморська конвенція про співробітництво всіх країн регіону в галузі культури, освіти, науки та інформації; прийняті до виконання українсько-турецькі Програми обмінів у сфері культури, освіти й науки, у тому числі домовленості про співробітництво державних архівів обох держав та запровадження спеціальностей «Тюркологія» та «Украї-

нознавство» у вищих навчальних закладах Києва, Анкари та Стамбула; утворення в зв'язку з цим Всеукраїнського Центру Тюркологічних досліджень та інформації з питань археології, археографії, історії, етнографії, філології, культурології «з метою об'єктивного наукового вивчення контактів між двома народами...» (с. 177) — все це — наочне тому підтвердження.

Феномен Н. О. Терентьевої спонукає до роздумів щодо можливих інших досліджень у сфері міжнародних зв'язків України, наприклад, з Китаєм (ще у 1716 р. Пекін відвідала українська релігійна місія, очолювана митрополитом Іларіоном²), або з державою Ізраїль (з огляду на те, що гебраїстика в Україні почалася ще з Києво-Могилянської Академії³). Нещодавно в Інституті історії України НАНУ створено Тюркологічний кабінет. Якому ще підрозділу, як не цьому розпочати, на нашу думку, розробку практично зовсім невідомої теми «Караїми в Україні». Адже це — окрема етнічна група тюркського походження, що зберегла, попри свою малочисленність, рідну мову й культуру.

Вун. 17 (К., 2008). Кількість публікацій — 26, число авторів — 29, обсяг — 28,5 обл. вид. арк.

Присвячується відомому українському вченому — доктору історичних наук, професору, члену-кореспонденту НАН України, заслуженому діячу науки і техніки, члену редколегії збірника Ірині Миколаївни Мельниковій у зв'язку з її славним ювілеєм.

С. Віднянський і М. Знаменська у традиційному Слові про ювіляра «Вчений, інтелігент, вчитель...» (с. 6–22) підкреслюють, що біографія І. М. Мельникової невід'ємна від подій буремного ХХ ст., а її становлення як історика та подальша активна творча діяльність у цій якості відбувались у такі періоди: «культу особи» Сталіна та його розвінчання, хрущовську «відлигу», брежнєвський «застій» та горбачовську «перебудову». Основні життєві віхи Ірини Миколаївни, якщо телеграфно, то вони такі: народилася 24 жовтня 1918 р. у місті Мена на Чернігівщині. Отримавши у 1935 р. середню освіту, тоді ж поступила на історичний факультет Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка, який закінчила з відзнакою у 1940 р. У тому ж році успішно склала екзамени до аспірантури на кафедру історії України КДУ. З початком війни була евакуйована з матір'ю та маленькою дитиною до казахського міста Чимкент, продовжуючи навчання в аспірантурі об'єднаного Українського держуніверситету у м. Кзил-Орда. Війна забрала у неї батька й чоловіка.

Після визволення Києва повернулась на Батьківщину, де у 1946 р. захистила кандидатську дисертацію «Політика російського уряду щодо України у 1725 — 1740 рр.» (науковий керівник — д-р істор. наук, проф. А. О. Введенський). Протягом 1947–59 рр. І. М. Мельникова працювала у Москві, в Інституті слов'янознавства АН СРСР, де спочатку була ученим секретарем, а потім працювала ст. науковим співробітником. Її вчителями були видатні вчені-славісти: академіки Б. Д. Греков (1882–1953), В. І. Пічета (1878–1947), М. С. Державін (1877–1953).

Уже в кінці 1940 рр. сферою наукових інтересів молодого дослідниці міцно стає Закарпаття. У першому номері за 1949 р. видання «Ученые записки Института славяноведения АН СССР» з'являється її праця обсягом у 5 др. арк. — «Закарпатська Україна в революції 1848 р.» (с. 21). Хоча заради справедливості слід зазначити, що тоді ж вона виступила і як автор також великої публікації, присвяченої російсько-українсько-турецьким взаємовідносинам. (див. «Борьба России с Турцией в 30-х годах XVIII века и Украина» // Ученые Записки Института славяноведения... т. 1, 1948, с. 76–118). Одночасно Ірина Миколаївна захоплюється ще, й викладацькою роботою на історичному факультеті Московського держуніверситету ім. М.В. Ломоносова. За свідченням сучасників, до її лекцій, зокрема спецкурсу — Історія України, студенти виявляли неабиякий інтерес (с. 8).

Закарпатські студії І. М. Мельникової з'явилися для неї своєрідним рубежем для виходу на нові стратегічні орієнтири. Йдеться принаймні про всеосяжне дослідження Чехословаччини як її внутрішньо-політичного й соціально-економічного розвитку, так і її міжнародних відносин.

У 1961 р. вона успішно захищає у Києві докторську дисертацію на тему: «Класова боротьба у Чехословаччині в період тимчасової, часткової стабілізації капіталізму (1924–1929 рр.)». Матеріали дисертації стали основою виданої у Москві в 1962 р. фундаментальної монографії «Классовая борьба в Чехословакии в 1924–1929 гг. (441 с.) У 1967 р. І. М. Мельниковій присвоєно звання професора, а 1973 р. її як талановитого вченого та здібного організатора науки обрано членом-кореспондентом АН УРСР. Вона — лауреат української академічної премії ім. Д. З. Мануїльського (1976). У 2002 р. Ірині Миколаївні Указом Президента України присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки». Вона нагороджена орденами Трудового Червоного Прапора (1967), Дружби народів (1978), Жовтневої революції (1986), Золотою медаллю ім. Я. Пуркіне Університету міста Брно (Чехія), медаллю ім. З. Неєдли, медаллю ім. Штура Словацької Академії наук.

В. Ціватий присвятив свою статтю розробці маловідомої теми «Інституціональний розвиток сербського суспільства в Австрійській монархії доби раннього нового часу» (с. 30–37). На базі залучення солідного кола оригінальних (сербських) джерел і літератури він дослідив особливості соціально-політичної структури австрійських сербів в умовах їх пригноблення з боку Австрійської монархії дослідивши такий поширений атрибут місцевого самоврядування, як «сабор (збори)».

Великий громадський інтерес й безперечно наукову цінність становить праця **С. Віднянського** «Українська еміграція в міжвоєнній Чехословаччині та значення її діяльності для актуалізації «Українського питання» в Європі (с. 94–116). Розглядаючи виникнення цього феномену, автор переконано доводить, чому саме тодішня Чехословаччина стала справжньою «землею обітованою» для багатьох емігрантів з України. Справа у тім, що перший Президент Чехословацької Республіки Томаш Масарик

(1850–1937) та його оточення вважали навіть своїм обов'язком всіляко підтримувати емігрантів — українських, російських і білоруських представників культури і науки з тим, щоб використати їх у себе на Батьківщині. У студії наводяться цікаві дані про те, що у 20–30-ті рр. у Чехословаччині функціонували такі наукові установи і організації, як Український вільний університет (УВУ). Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, Українська наукова асоціація, Український академічний комітет, Українське історично-філологічне товариство та інші організації, а також українська гімназія і школи, молодіжні, студентські й спортивні союзи тощо. (с. 104)

Користуючись нагодою, хотілось би особливо відзначити, що воістину невичерпна енергія, незаперечний науковий потенціал, широта й глибина ерудиції проф. С. В. Віднянського дозволяє йому неодмінно виступати практично у кожному без винятку випуску збірника. Честь й хвала йому!

У плані здійснення своєрідного моніторингу за тюркологічними студіями та вітаючи й схвалюючи прагнення **С. Руликівського** розробляти тему «Формування правової бази українсько-турецьких міждержавних відносин» (с. 270–276), яка нині вже «налічує понад 70 угод, що цілком відповідає рівневі конструктивного партнерства» (с. 276), хотілось би порадити цьому авторові — обережніше ставитись до використання посилань. Адже наукова праця повинна ґрунтуватись на солідній джерельній базі. А в тім посилення на будь-які популярні видання або навчальні посібники просто недоречні.

Обсяг даного огляду не дає можливості докладно зупинитись на студіях усіх 140 авторів указаних 4-х випусків збірника. Однак як автор даного огляду з усією відповідальністю можу стверджувати, що доробок зазначених авторів тією або іншою мірою повністю відповідає високим вимогам, які пред'являються до наукових праць.

Разом з тим хотілось би висловити деякі міркування. Адже це — справжній парадокс, що ні у випуску 14 на пошану відомого історика — американіста Б. М. Гончара, ні в наступних випусках (15–17) нема жодної студії, яка стосується, наприклад, історії США. І це — з огляду на неспростовний факт, що саме в Інституті історії АН УРСР були підготовлені свого часу такі відомі не тільки і Україні, а й далеко за її межами американісти, фахівці з США, як академік А. М. Шлепаков (1930–1996), д.і.н., проф. Р. Г. Симоненко, доктори істор. наук Д. М. Шашевський (1924–1969) та В. А. Зленко, к.і.н. В. С. Коваль.

Помітно краще виглядає англознавство та франкознавство в 14–17 випусках. Так, першому напрямку присвячено — 7 студій (автори — С. Савін, О. Демін, О. Черевко, Я. Попенко, С. Кот, Ю. Кощій, О. Машевський), а другому — теж 7 (автори — Є. Донченко, В. Адауров, Б. Ачказі, В. Ціватий, О. Іваненко, причому тільки їй належить три публікації).

Продовжує нарощувати свої сприятливі можливості завдяки проф. І. М. Кулиничу вітчизняна германістика. Цей напрям представлений 11-ю студіями (автори — А. Мартинов, Н. Кривець, О. Кураєв, П. Гай-

Нижник, В. Хименець, С. Троян). А М. М. Варварцеву належить безперечно заслуга започаткування та солідного дослідження різноманітного спектру українсько-італійських взаємин (5 публікацій). Слід вітати, без усякого перебільшення, своєрідний прорив, що здійснила В. Павленко, фактично «відкривши» австралійську україніку».

Першорядним завданням керівництва збірника, на наш погляд, є цілеспрямоване просування цього щорічного видання на Схід й Південь України та поступове посилення його позицій у даних регіонах. Безперечно привабливим кроком у цьому відношенні було б започаткування після кожної студії відповідного резюме російською і англійською мовами. Редколегія щорічника могла б замовляти, наприклад, в Харківському Національному університеті ім. В. Н. Каразіна статті, скажемо, зі сходознавчої тематики (традиційна школа з індології — санскритології); у Дніпропетровському Національному університеті (студії з германістики); в Одеському Національному університеті ім. І. І. Мечникова (студії з візантології й тюркології); у Сімферопольському Національному університеті ім. В. І. Вернадського (студії з кримиознавства, тюркології).

З метою мінімізації різного роду недоліків, які природно частіше зустрічаються в рукописах представників молодшої генерації авторів (аспірантів, здобувачів), можливо слід приймати такі рукописи до публікації тільки після отримання відповідних рекомендацій з боку наукових керівників, консультантів тощо.

Бажано було б також ввести нову рубрику «На допомогу вчителю загальноосвітньої середньої школи».

Отже Збірникові «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки» — цій своєрідній енциклопедії з всесвітньої історії та міжнародних відносин — жити й процвітати у незалежній Україні!

---

¹ Ковалівський А. Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII–XX віках // Антологія літератур Сходу. Переклади з адигейської, азербайджанської, арабської, асурської, бенгальської, вірменської, гінді, грузинської, грапара (старовірменської), індонезійської, китайської, корейської, **меотійсько-грецької** (виділено нами — І. Ч.), осетинської, палі, перської, санскритської, таджицької, турецької, японської та інших мов, зроблені або видані в Харкові. — Харків. — 1961, С. 90, 399–402; **Черніков І.Ф.** Всесоюзна наукова асоціація сходознавства (1926–1931) // «Український історичний журнал» 1991, № 2, С. 38; **Він самий.** Про діяльність Комісії для вивчення історії Близького Сходу Всеукраїнської Академії наук. (1930–1933) // Там само. — 1993, № 9, С. 59, 62.

² Ковалівський А. Зазначена праця. — С. 21.

³ Кочубей Ю. Н. Востоковедение на Украине // Востоковедные центры в СССР. — Вып. 1 (Азербайджан, Армения, Грузия, Украина) — Москва: Наука, 1988, С. 89.